

Anne Nederkoorn: Functionele geletterdheid

Op 10, 11 en 12 oktober '91 is in Tilburg een internationale conferentie over 'geletterdheid' gehouden. Het thema luidde: 'Attaining Functional Literacy, a Cross-cultural Perspective'. De conferentie was bedoeld om te komen tot beleidsbepaling ten gunste van het alfabetiseringswerk in de praktijk, op basis van gedaan en lopend onderzoek.

De organisatie was in handen van de Katholieke Universiteit Brabant (KUB) en de Nederlandse Commissie voor de UNESCO. De conferentie was een vervolg op de in maart '90 gehouden wereldconferentie 'Meeting Basic Learning Needs', in Jomtien (Thailand).

In Tilburg kwamen zo'n veertig deskundigen uit ongeveer twintig verschillende landen bijeen. Tijdens de eerste twee dagen werden onderzoeksverslagen gepresenteerd, op de laatste dag kwamen vertegenwoordigers van politieke en economische instellingen aan het woord.'

De betekenis van functionele geletterdheid

Kenneth Levine (Universiteit van Nottingham) pleitte ervoor dat lezen en schrijven gezien worden in samenhang met de veranderende wereld waarvan ze onderdeel uitmaken. Met de veranderingen in de maatschappij (op politiek, economisch en communicatief niveau), veranderen ook eisen aan geletterdheid. Meer specialismen ontwikkelen zich in ijtempo, waardoor niet iedereen meer in gelijke mate geïnformeerd kan zijn. Er moet gelet worden op de ontwikkelingen in het communicatiesysteem, de rol van gedrukte teksten in dat systeem, en factoren die de toekomstige vraag naar geletterdheid bepalen. Er is nog geen raamwerk waarin die ontwikkelingen kunnen worden gevat.

Elk cultuur heeft een uniek context, daarom kan een algemene weergave niet toereikend

zijn. Maar met alleen maar specifieke, contextgebonden benaderingen kun je het geheel niet overzien, dus zowel een algemene als vele cultuurspecifieke benaderingen zijn nodig.

Nieuwe kanalen (zoals telefoon, televisie, computer, radio) worden vaak gebruikt om oude boodschappen over te brengen, maar vereisen nieuwe communicatieve vaardigheden.

Arbeidsmarkt en geletterdheid gaan altijd samen. Er vindt kwalificatie plaats op grond van een bepaalde graad van geletterdheid.

Functionele geletterdheid op individueel niveau wordt meestal gezien in verband met overleven in de maatschappij, geletterdheid op maatschappelijk niveau met (arbeids-)productiviteit.

De antropoloog *Brian Street* (Universiteit van Sussex) benadrukte dat de laatste tijd de aandacht bij studies naar geletterdheid verschoven is naar meer cultuurgevoelige benaderingen van lezen en schrijven. 'Het verkrijgen van inzicht in uitingen van geletterdheid' betekent in deze visie: 'beschrijven en interpreteren van specifieke culturele processen en schriftgebruiken', en *niet*: 'proberen universele maatstaven voor geletterdheid te ontwikkelen'. Street besprak de implicaties van deze etnografische verslagen van alfabetiseringswerk in verschillende delen van de wereld.

Hij sprak uit eigen ervaring. In de jaren '70 deed hij antropologisch veldwerk in Noord-oost-Iran. Daar was een hoogconjunctuur in steden. Er was een bloeiende fruithandel. Bij het verhandelen van fruit moesten labels gelezen worden. Dat gebeurde dan ook. Mensen die niet officieel hadden leren lezen en schrijven waren geïntegreerd in het maatschappelijk gebeuren. In het verleden werd vaak gedacht: er bestaat geletterdheid (licht) en ongeletterdheid (duisternis); mensen die ongeletterd zijn leven in het donker. Die gedachte hing samen met het idee dat de schoolse geletterdheid de enige was. Maar er bestaat ook praktische geletterdheid. In de huidige opvattingen zit besloten dat aan zowel de 'geletterde' als de 'ongeletterde' kant licht en duisternis zijn.

Volgens Street moet bij onderzoek naar geletterdheid niet begonnen worden vanuit bepaalde normen, maar vanuit de vraag hoe bepaalde normen zijn ontstaan. Het woord 'illiteracy' zou niet gebruikt mogen worden maar wel de

term 'literacy practice', praktijk van geletterdheid. Laatstgenoemde term duidt niet alleen op het gebruik, maar ook op de onderliggende concepten die bepaalde gebruiksvormen zinvol maken.

Een model maakt het mogelijk om dingen die her en der gebeuren samen te nemen. Street bepleitte het gebruik van een ideologisch model (in plaats van een pragmatisch model), zich bewust van de geladenheid van het woord 'ideologisch'. Mensen denken daarbij vaak aan communistisch en dogmatisch. Marx zei echter al: 'ideologisch' kan niet die betekenis hebben maar refereert aan de manieren waarop instituten functioneren in relatie tot individuen. Tijdens een onderzoek in Philadelphia ontmoette Street een onderwijzeres op een high school. Zij had onder de tafels van de leerlingen een netwerk van 'literacy practices' ontdekt: dagboeken, gedichten, notitieboekjes, teksten van The Beatles. Dat was totaal niet conform de schoolse geletterdheid maar het was óók een vorm van geletterdheid. De onderwijzeres noemde de teksten 'vernacular literacies', plaatsgebonden vormen van geletterdheid. De school is een model van wat *standaard* geletterdheid is. Street zei liever van *dominante* geletterdheid te spreken, omdat daarin al de kwestie van macht is opgenomen. Vaak zeggen mensen niet dat iets de *beste* geletterdheid is, omdat zij menen dat er maar één, namelijk de standaard geletterdheid is. Als je de term 'dominant' hanteert, kun je de verhoudingen tussen 'dominant' en 'vernacular' (overheersende en plaatselijke) geletterdheid onderzoeken. Welke specifieke vorm van geletterdheid hebben we nodig in welke specifieke situatie? Dat is een goed uitgangspunt.

Tijdens de middagsessies vertelde C. Daswani (Universiteit van New Delhi) hoe in Zuidoost-Azië oorspronkelijke, rijke culturele en geletterdheidstradities zijn beïnvloed door westerse kolonisten. De geestelijkheid en de koninklijke families waren geletterd en gebruikten hun vaardigheid ten dienste van hen die niet geletterd waren. Ongeletterden waren gewend voor lees- en schrijfwerk een beroep op hen te doen. Lezen en schrijven waren een sociale activiteit.

Bij hun beleidsbepaling en ontwikkeling van onderwijsprogramma's zijn de landen in Zuid-

oost-Azië nu geneigd om geletterdheid te beschouwen als een *voorwaarde* voor economische ontwikkeling.

Volgens J. Yambi (Dar es Salam, Tanzania) gaan alfabetisering en economische ontwikkeling gelijk op.

Van 1968 tot 1972 is in een proefgebied in Tanzania een pilot-project uitgevoerd waarin alfabetisering middel was bij het verspreiden van kennis over voedsel, kindercare, het verbouwen van katoen, bananen, rijst, enzovoort. In het gebied werden bibliotheken geopend, elk district had een eigen krant, 13 000 mensen werden voorbereid om de ervaringen uit het project elders in Tanzania te verspreiden. In heel Tanzania zijn nu meer dan 2000 bibliotheken. Vóór 1968 kon 85 procent van de bevolking niet lezen en schrijven, in 1983 was dat percentage nog 15 procent. De meeste mensen in Tanzania nemen nu actief deel aan het politieke en maatschappelijke leven.

In Roemenië zijn regelmatig alfabetiseringscampagnes gevoerd voor politieke doeleinden, vertelde César Birzea (Instituut voor Onderwijswetenschappen, Boekarest). Alfabetiseringsprogramma's van 1920 en de jaren '70 waren beperkt tot het Russische alfabet 'technisch' leren zonder enige verband met de sociale context. Mensen die op die manier leerden lezen en schrijven werden later functioneel analfabeet.

Vier werkgroepen onderzoeken nu vier gebieden in Roemenië (situaties, initiatieven ter plekke) met als een van de doelen een programma voor basiseducatie te maken. De ervaringen uit het verleden hebben geleerd dat geletterdheid méér is dan wat op school geleerd is. Volgens Birzea moet in alfabetiseringsprogramma's rekening gehouden worden met de behoeften die mensen zelf aangeven en met de specifieke kenmerken van elk gebied afzonderlijk.

David Olson (Instituut voor Internationale Onderwijswetenschappen, Toronto) was een van degenen die gingen op psychologische en/of sociologische aspecten van het leren lezen en schrijven. Olson (psycholoog) besprak het effect van schrijven op de geest. Schrijven geeft een model voor de spreektaal. Elk type tekst laat een type spreektaal zien en maakt je

bewust van de aard van de syntaxis. Alfabet-schrijven maakt je bewust van de fonologische aspecten van de spreektaal. Aan lezers van het Chinese karakterschrift maken de karakters geen fonetische aspecten duidelijk.

Heel vroeger liet men geen ruimte tussen woorden; er was geen bewustzijn van woorden. Er was geen interpunctie, geen besef van zinnen.

Geletterden kunnen bijna niet denken buiten de onderscheidingen die ze geleerd hebben te maken om, en kunnen zich ook haast niet voorstellen dat anderen diezelfde onderscheidingen niet hanteren.

Onderwijs in geletterdheid

Harvey Graff (Universiteit van Texas, Dallas) trok praktische en theoretische lessen uit de geschiedenis van geletterdheid:

- Huidige praktijken van geletterdheid zijn historisch gegroeid en moeilijk te veranderen. De historische context mag niet genegeerd worden.
- Dat termen als 'geletterdheid', 'scholing', 'educatie', 'ontwikkeling', 'lezen', 'tekst' eenvoudig en eenduidig zijn, is een mythe. Het zijn complexe begrippen. Dat verschillende interpretaties tegelijkertijd gehanteerd worden, heeft enorme consequenties, bij voorbeeld dat valse verwachtingen worden gewekt, wat leidt tot teleurstellingen.
- Er zijn tegenstrijdigheden tussen geletterdheid en het onderwijs daarin. Wanneer de traditionele alfabetisering beschouwd wordt in het geheel van orale, visuele, ruimtelijke, wetenschappelijke en nog andere vormen van geletterdheid, heeft dat revolutionaire gevolgen voor onderwijsleerprogramma's.
- Ten onrechte is men er van overtuigd dat 'on-geletterden' moeten worden 'opgetild' tot het niveau van de dominante geletterdheid. Dat is de arrogantie van het westerse denken.
- Leren lezen en schrijven wordt vaak voorgesteld als iets eenvoudigs, terwijl het in werkelijkheid hard werken is.
- Aangenomen wordt vaak dat leren per definitie geschiedt op scholen en in andere onderwijsinstellingen en niet dat het ook informeel gebeurt op andere plekken. De geschiedenis laat een grote variëteit aan vormen van leren zien: formeel en informeel, theoretisch en in de

praktijk, op jonge en op oudere leeftijd. Het is belangrijk dat het belang en de waarde van zelf-leren (autodidactiek), thuis-leren en het leren in werksituaties worden onderkend.

- Mensen gaan er ten onrechte vanuit dat lees- en schrijfonderwijs in het basisonderwijs voldoende basis geeft voor verder leren. Sociale en andere omstandigheden spelen een zeker zo grote rol.
- Soms is geletterdheid eerder een *effect* van economische ontwikkeling dan een *bijdrage* ertoe. Geletterdheid kan zelfs een 'negatieve' invloed op de maatschappelijke ontwikkeling hebben: het leidt tot sociale onrust omdat mensen na gaan denken over sociale verhoudingen.

Guus Extra (Universiteit van Tilburg) nam een onderwerp bij de kop waar een geheel andere conferentie aan gewijd zou kunnen worden: het onderwijs in het Nederlands als tweede taal. Hij besprak de problematiek van 'het bepalen van factoren van verandering in de eerste/tweede taal door de tijd heen onder immigranten-minderheidsgroepen, en de educatieve implicaties van zulke veranderingen voor het onderwijs in de eerste/tweede taal'.

Zo uit deze warboel van woorden al enige problematiek te destilleren was, dan nog zou deze in het geheel niet passen binnen de thematiek van de conferentie.

Tijdens de middagsessies betoogde *Ludo Verhoeven* (Universiteit van Tilburg) dat voor anderstaligen alfabetisering in de eigen taal óf betere spreekvaardigheid in de tweede taal nodig is, voordat alfabetisering in de tweede taal succesvol kan worden begonnen. Als gemeenschappen er behoefte aan hebben tweetalig te worden geschoold, moeten daarvoor wettelijke maatregelen getroffen worden en moeten er passende materialen in beide talen en gekwalificeerde leerkrachten beschikbaar komen.

Jan Ooyens (Universiteit van Utrecht) zei de hulp van (toekomstige) deelnemers aan educatieprogramma's nodig te achten bij de coördinatie ervan, aangezien juist zij op de hoogte zijn van alle plaatselijke problemen. Het criterium voor het werken met authentieke ideeën en technieken zou eerder hun bruikbaarheid moeten zijn dan of ze al dan niet *modern* zijn. Mensen in ontwikkelingslanden weten op een

andere manier evenveel zo niet méér dan westerse wetenschappers. Het interpreteren van onderzoeksresultaten moet zoveel mogelijk door de mensen zelf gebeuren, evenals het waarderen van bepaalde gegevens. Dan namelijk is het hún onderzoek en kunnen zij ermee verder.

Volgens *David Barton* (Universiteit van Lancaster) moet alfabetisering beginnen bij de definities en het begrip van lezen en schrijven van de betrokkenen zelf, bij hun eigen doelen en bij hun gangbare communicatiepraktijken. We moeten onze 'metaforen voor geletterdheid' gedetailleerder onderzoeken; we moeten toetsen hoe we over geletterdheid en problemen met geletterdheid praten.

Barton gaf zijn sociale visie op geletterdheid weer:

- Geletterdheid is een sociale activiteit en kan beschreven worden in termen van het gebruik dat mensen maken van geletterdheid in situaties waarin geschreven en/of gelezen moet worden.
- Mensen hebben verschillende vormen van geletterdheid waarvan zij gebruik maken, in samenhang met verschillende levensomstandigheden.
- Lezen en schrijven gebeurt in grotere sociale verbanden. Mensen hebben netwerken van steun en een rolverdeling binnen deze netwerken (ook met betrekking tot informeel leren van elkaar).
- Mensen hebben veranderende behoeften en ontwikkelen geletterdheid gedurende hun hele leven.

Volgens *Monique van der Westen* (Universiteit van Leiden) voelen vrouwen zich gauw schuldig en te kort schietend naar man en kinderen toe. Daarom trekken ze zich gemakkelijk weer terug van een cursus. Dat dit zo is, willen ze niet als onderwerp samen bespreken; als ze eenmaal 'binnen' zijn, willen ze alleen leren lezen en schrijven. Er zijn verschillende programma's om daarmee om te gaan: 'welfare' (leren lezen en schrijven om het welzijn van het gezin te vergroten); 'gender' (leren lezen en schrijven om de relatie mannen-vrouwen te verbeteren).

Clothilde Pontecorvo (Universiteit van Rome) ging in op ontluikende geletterdheid bij heel

jonge kinderen. Binnen één (industriële) maatschappij zijn grote verschillen in de mate waarin verschillende kinderen, voordat ze naar school gaan, met schrift hebben leren kennis maken. Leerkrachten moeten zich daarvan bewust zijn, om er adequaat op te kunnen inspelen.

Vertellen door kinderen is van wezenlijk belang bij de ontwikkeling van geletterdheid. Het is een oefening in ordenen van gedachten en deze voor anderen begrijpelijk maken.

Van onderzoek naar actie

Op de laatste dag probeerde *Daniel Wagner* (Universiteit van Pennsylvania) globaal een toekomstperspectief te schetsen. Hij betreurde het ontbreken van voldoende onderzoek dat voor de inrichting en ontwikkeling van alfabetisering relevant is, en een tekort aan interdisciplinaire samenwerking. De vertegenwoordigers van de EG, de OECD en de Wereldbank toonden zich zeer eenzijdig (alleen beleidsmatig en economisch) geïnformeerd, en waren daarmee levende voorbeelden van wat *C.Power* (UNESCO-bureau, Parijs) betoogde: onderzoek, politiek en praktijk zijn drie subculturen waartussen dezelfde communicatieproblemen bestaan als tussen andere subculturen die apart gestructureerd zijn en verschillende normen en procedures hanteren.

Een voor de laatste dag geplande proclamatie van relevant beleid op het gebied van geletterdheid bleek op een zo omvangrijke conferentie als deze niet haalbaar. Er werd gesproken vanuit verschillende onderzoeksvisies, vaak zonder dat deze verschillen geïdentificeerd werden. Mensen kunnen alleen zinvol met elkaar discussiëren en tot besluitvorming komen als ze dezelfde uitgangspunten hanteren. Ze moeten het eens zijn over de betekenis die ze aan verschillende begrippen verbinden. Van eenduidig gebruik van diverse begrippen en van identieke onderzoekshoudingen en visies op geletterdheid was geen sprake. Levine, Street, Graff en anderen gaan bij onderzoek uit van plaats- en situatiegebonden vormen van geletterdheid, *die er altijd zijn*. In een project van *Cees Doets* (SVE, Amersfoort) daarentegen werd gebruik gemaakt van het begrip 'a functional illiterate', gedefinieerd als 'iemand die

niet de vaardigheden bezit om verschillende vormen van geschreven informatie in het leven van alledag te gebruiken'.

Het aanvankelijk geformuleerde doel 'komen tot beleidsbepaling' is dus niet bereikt. Maar de conferentie in Tilburg was wel een unieke gelegenheid om een indruk te krijgen van de stand van zaken met betrekking tot onderzoek, praktijk en beleid op het gebied van geletterdheid, gelijkgestemden te ontmoeten en inspiratie en ideeën op te doen voor eigen denken en werk.

Noot

- I Dit verslag kwam tot stand met medewerking van Franca van Alebeek, Fie van Dijk, Nel Hofmeester, Leonie Hulshof, Gertrud Kamper en Gien van Warmerdam.

VERSLAG

Xander Noë: De presentatie van het CVEN-rapport

Op 13 december heeft de Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlandse Taal en Letterkunde VWO en HAVO (CVEN) haar eindverslag gepresenteerd. Voor de pauze werd het rapport aangeboden aan prof.dr. A.M. Hagen, voorzitter van de vaksectie van de CEVO. Na de pauze was er een forumdiscussie met de zaal, waarvan hier een kort verslag. Het forum werd geleid door Ton Hendrix en bestond uit Kees van de Ven (leraar Nederlands vwo-HAVO), Henk Kreeft (toetsdeskundige), Helge Bonset (SLO) en Ton Smulders (KUB). De heren werd gevraagd een korte reactie te geven op het definitieve rapport.

Van de Ven beoordeelde de leesvaardigheidstoets voor HAVO en VWO positief. De toevoeging van het gedocumenteerde opstel vindt hij eveneens positief, waarbij hij opmerkte dat het mogelijk was om het titelopstel en Gericht Schrijven uit het examen te verwijderen. Daardoor blijven er slechts twee alternatieven over: de vernieuwde A-opdracht en het gedocumenteerde opstel. De regeling voor het schoolonderzoek vindt hij te vrijblijvend. Letterkunde is het enige onderdeel dat voorgeschreven is. Mondelinge vaardigheden moeten zo spoedig mogelijk worden ingevoerd.

Kreeft is tevreden over de concretisering van de vraagstellingen. Het functioneler samenvatten is eveneens positief. Hij zou bij schrijfvaardigheid kiezen voor functioneel schrijven en het titelopstel verwijzen naar het schoolonderzoekprogramma. Eventueel zou het een plaats kunnen krijgen binnen het literatuuronderwijs. Vanuit toetstechnisch oogpunt vindt hij vier verschillende toetsvormen volstrekt onaanvaardbaar. Een centraal verstrekte opdracht is bijna niet mogelijk. Verder ageerde